

ИСТОРИЈСКА ОСНОВА ЗАВРШНЕ СЦЕНЕ ЊЕГОШЕВОГ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА

Његошев драмско-поетски спјев *Горски вијенац* с поднасловом *Историјско собитије при свршетку XVII вијека* завршава се сценом у којој се приказује како владика Данило, духовни и свјетовни поглавар Црне Горе, прима извјештај Вука Мандушића о једној борби Црногораца са Турцима (стихови: 2737—2819).

Сукоб се десио „на Шћепандан“ (дан св. Стефана, 9. јануар по новом календару), не казује се које године, у селу Прогоновићима, када је „ударило двјеста харачлијах“ на „Радунову кулу“. Каже се да су Турци одбијени уз велике губитке („осамдесет и три посјекосмо“), а кула Радунова изгорјела и Мандушићево оружје изломљено. Завршавајући свој ратни извјештај, Мандушић моли да се пронађу мајстори који би му сломљену пушку („џефердар“) прековали. Владика му даје нов џефердар.

У историјској анализи ове драмско-поетске сцене ми себи постављамо неколика задатка:

1) да догађаје приказане у драмско-поетској сцени *Горскога вијенца* упоредимо са сличним догађајима о којима је остало трагова у писаним документима насталим „при свршетку XVII вијека“ и почетком XVIII вијека и у народном предању;

2) да књижевна лица која учествују у опјеваном догађају (Вук Мандушић, Радун и др.) упоредимо са историјским личностима, учесницима стварних догађаја које је Његош уградио у своју поетску синтезу;

3) да покажемо, колико нам буде омогућено, како је пјесник користио историјску грађу и народно предање о догађајима и личностима, и

4) да кажемо нека своја запажања о „историјском собитију при свршетку XVII вијека“

Главни историјски извори, литература и народна предања, које смо користили у својој анализи, јесу:

а) Његошева дјела: *Горски вијенац* и *Огледало српско*;

б) радови Глигора Станојевића: *Црна Гора у XVII вијеку* и *Црна Гора у XVIII вијеку*¹;

в) изворни историјски документи: 1) уговор црногорских главара са млетачким властима у Котору, датиран по старом календару 30. маја 1661. године²; 2) уговор црногорских главара са млетачким властима у Котору, датиран по старом календару 4. јула 1663. године³; 3) писмо цетињског владике Висариона, датирано по старом календару маја 1691. године⁴; 4) препис записа владике Данила о догађају цетињске Бадње вечери 1707 године⁵ и други извори;

и г) народна предања из Прогоновића, Штитара, Релезе и Комана.

Значајно мјесто у тој анализи дато је ономастичком сагледавању проблематике неких географских назива и личних имена.

1.

Десетак километара западно од ријеке Мораче и турскога града Подгорице (данашњи Титоград) налазило се црногорско мјесто Комани. У административним подацима старијега времена то мјесто се помиње као „село Комани“, али, судећи по сачуваним историјским изворима са поменима тога мјеста, као и према његовом данашњем простирању, треба сматрати да је у питању територија са више села (по данашњем схватању села као административног појма).

Према *Црногорском харачком дефтеру од 15. маја 1521. године* (*Скендер-бегов обрачун цизје прикупљене 1520. године*)

¹ Глигор Станојевић, *Црна Гора у XVII вијеку* и *Црна Гора у XVIII вијеку*, Историја Црне Горе, књ. 3, том 1, Титоград 1975, 91—500.

² Историјски архив Котор, SN ЦИИ 499/т—501; Иво Стјепчевић и Ристо Ковијанић, *Доказ о аутономији Црне Горе XVII вијека*, Историјски записи, Ковијанић, *Доказ о аутономији Црне Горе XVII вијека*, Историски записи, књ. IX, св. 2, Цетиње 1954, 504—509.

³ Историјски архив Котор, SN ЦИВ, 642—643/т, 682—682/т; Сл[авко Мијушковић], *Један прилог историји Црне Горе*, Историски записи, књ. 9, Цетиње 1953, 233—237.

⁴ Сл[авко Мијушковић], *Писма владике Висариона и гувернера Зана Болице Грбичића о побједи Комана над Турцима 1691. године*, Историски записи, књ. IX, св. 2, Цетиње 1954, 529—532; Јевто М. Миловић, *Стазе ка Његошу*, Титоград 1983, факсимил бр. 10; Јевто М. Миловић, *Зборник докумената из историје Црне Горе*, Цетиње 1956, 6.

⁵ Јевто М. Миловић, *Зборник докумената*, 17; Ристо Ј. Драгићевић, *Петар II Петровић Његош: Горски вијенац*, Титоград 1964, факсимил првих редова записа о истрази потурица, између 234. и 235. стране.

постојали су, као села („karye“): Комани Доњи, са неколико засе- лака („mahala“) и Комани Горњи, без помена заселака⁶.

У Опису Санџаката Скадарскога Маријана Болице Которанина од 1614. године налазимо слично: *Комани Доњи („Comani da basso“)* и *Комани Горњи („Comani al monte“)*.⁷

И према „Последњем попису становништва који је обављен у Горњој Зети, 1812. године“, како је записао Француз Вијала де Сомјер у свом путопису о Црној Гори, међу црногорским селима помињу се: *Комани Доњи („Comani inferieur“)* и *Комани Горњи („Comani superieur“)*.⁸

Ни у једном од наведених докумената са пописима црногор- ских села од 1520. до 1812. године не помиње се село Прогоновићи у којем је — према *Горском вијенцу* — била борба Црногораца са Турцима, а које Јован Ердељановић, 1912. године, помиње као „велико, али доста груписано село“ са кућама по разним поло- жајима једне велике групе улегнућа која су међу собом у вези“ и у којима „живе три разна братства: Радуновићи (60 кућа), Ра- доњићи (4 куће) и Рогановићи (2 куће)“.⁹

На основу назива и распореда села поменутих у наведеним историјским изворима, упоређених са данашњим називима и рас- поредом села исте територије, јасно је да је село Прогоновићи, које се помиње у Његошевом *Горском вијенцу* и у Ердељановиће- вој *Старој Црној Гори*, и које и данас постоји, раније припадало административној јединици означеној називом Горњи Комани (те- риторија данашњих села: Прогоновића, Релезе, Ђепетића и Ора- ха). И данашњи топоними Команско Брдо (заселак Прогоновића) и Команско јосоје (микротопоним на граници данашњих села Ораха и Штитара)¹⁰ показују граничне тачке Горњих Комана са оновре- меним Загором, Балцима и Штитарима. При томе треба имати у виду да се историјски назив Доњи Комани односи на територију данашњих Комана.

Према поменутом „Попису становништва који је обављен у Горњој Зети [Црној Гори] 1812. године“, села Горњи Комани и Доњи Комани припадала су црногорској IV нахији или покрајини

⁶ Бранислав Ђурђев — Ламија Хаџиосмановић, *Два дефтера Црне Горе из времена Скендер-бега Црнојевића*, изд. АНУБиХ, Посебна издања, књ. IX/2, ОДН, књ. 2/2, Сарајево, 23, 97.

⁷ Шиме Љубић, *Маријана Болице Которанина Опис Санџаката Скадар- скога од године 1614*, Старине ЈАЗ, књ. XII, Загреб 1880, 171, 203.

⁸ L. C. Vialla de Sommieres, *Voyage historique et politique au Monte- negro*, Paris 1820, I, 85; Андрија В. Лаиновић, *Три Француза о Црној Гори (Виала, Делари, Ленорман)*, изд. Историски институт НР Црне Горе, серија „Страници о Црној Гори“, Цетиње 1949, 21—26.

⁹ Јован Ердељановић, *Стара Црна Гора*, Српска академија наука, Бео- град, 1926 (репринт, изд. „Слово љубве“, Београд 1978, 170).

¹⁰ Симо Радуновић, *Прогоновићи*, Титоград 1972, 9; *Ономастичка гра- ља Црногорске академије наука и умјетности (Љешанска нахија, села: Про- гоновићи и Ораси)*, необјављено.

— Љешанској. Старији назив Љешанска нахија и данас је у употреби, а Прогоновићи су једно село те покрајине, тачније: Горње Љешанске нахије.

Ово подуже ономастичко доказивање било нам је неопходно из два разлога: 1) да би се избјегле могућне недоумице око схватања на коју територију се односе неки помени у старијим историјским изворима које ћемо користити у својој анализи и 2) да би се лакше и сигурније идентификовао Радун из Прогоновића, учесник у догађају завршне сцене *Горскога вијенца*, са историјским кнезом Радуном („*conte Radun da Comani*“) кога налазимо међу црногорским главарима у документима из 1661. и 1663. године.

Борба у Прогоновићима, у којој су Турци поражени („осамдесет и три посјекосмо“), могла је представљати догађај који се дуго задржава у народном памћењу и, по правилу, оставља траг и у писаној историји.

Ми смо пошли од помена у *Горском вијенцу* да је борба вођена „на Шћепандан“ и од претпоставке, коју заступа већи број историчара, да се централни догађај „историјскога собитија“, тзв. „истрага потурица“, или „догађај Бадње вечери на Цетињу“, десио 1707 године.¹¹

Историја није евидентирала борбу на почетку или у току 1707. године, као ни неколике године прије и послје, која би одговарала мјесту и догађају о којем се говори у *Горском вијенцу*. Али, 1691. године, „23. маја“, десио се један већи сукоб са Турцима за који се с правом може рећи да се односи на борбу приказану у завршној сцени *Горскога вијенца*. Наиме, према историјској хроници, те године цетињски владика Висарион Бајица одвео је црногорске главаре у Котор на разговор с млетачким провидуром Пјетром Дуодом. И „кад су Турци дознали за одлазак владике и главара у Котор, подгорички капетан Мехмед-ага Пармаковић са 1500 људи упао је 23. маја 1691. у Црну Гору. На вијест о турском нападу владика и кнезови похиташе кући да организују одбрану. Турци нападаше црногорско село Комане. Селаци им се храбро одупријеше. Ускоро Команима притекоше у помоћ Озринићи и Загарчани и одбише нападаче. Погинуло је 60 Турака, а 40 тешко рањених једва је успјело да умакне у Подгорицу“.¹²

О томе догађају говори се у писму цетињског владике Висариона изванредном провидуру Пјетру Дуоду и Живу Грбићићу, датираном маја 1691. године, из којег наводимо: „А потом чули сте за војску која је ударила на Комане, и хвала Богу да нијесу се похвалили колико су мислили зла учинити, али хвала Богу да су зло на своје главе дочекали [. . .] И к нама дође Вук Бандић

¹¹ Г Станојевић, н. дј., 248; Р. Ј. Драгићевић, н. дј., 233—249.

¹² Г Станојевић, н. дј., 202; С. Мијушковић, *Писма владике Висариона и Зана Болице Грбичића*, 529—532.

су неколико људих и донијеше обиљежје од десет главах што су посјекли, и отправисмо их к Вашему г., него Вас молимо да их добровољно с веселијем срцем дочекате и помилујете и дарујете да и друти пут буде им мило, и њима и друзијема, учинити јунаштво. То је сад прва срећа по ономаднашњему станку, каде смо били код Вас и обледали се и дали вјеру да Вас право слу-жимо“.¹³

О тој борби гувернадур Зане Грбичић изјавио је да такве побједе у „Црној Гори није било од кад су се потчинили Млетачкој Републици“.¹⁴

Вук Бандић, који се помиње у цитираном владином писму, био је кнез у Бандићима и један је од црногорских главара који се помињу у познатом уговору склопљеном са млетачким властима у Котору 30. маја 1661. године, који говори о потчињености Црне Горе Млетачкој Републици.

Дакле, Вук Бандић и Радун били су истовремено кнежеви и војводе у сусједним кнежевинама — Бандићима и Команима.

Према предању утампаном у Прогоновићима,¹⁵ „Радун, кнез и војвода, дошао је у Прогоновиће из Албаније („или од Љеша или од Климената, не зна се“). Мисли се да му се отац звао Радосав. Неко вријеме био је у непријатељству и са Катунјанима (из Велестова) и са Турцима. Непријатељство са Велестовцима настало је пошто им је Радун убио Шога, код Бешина убла, због личне увреде изречене на слави у Загарачу, на Малу Госпођу, па су Велестовци настојали да се Радуну освете. Непријатељство са Турцима настало је када је Радун, на Никољдан (година се не памти) у Јардашкој шкали код цркве у Релези, убио седам турских харачлија, када, на молбу Радунову, нијесу хтјели да пусте једну робљу из Штитара (по некима: из Микулића), иако је Радун хтио да је откупи. Послије тога Турци нападну Радуна са већом војском и опколе га у кули. Истога дана бјеху пошли и Велестовци с Вуком Мићуновићем, Вуком Мандушићем и Вуком Томановићем да му се освете за убијенога Шога. Али кад дођу на један врх више Прогоновића и виде да су Турци опколили Радуна и запалили му кулу, они развију своје црвене струке као заставе и ударе на Турке, те их потјерају и посијеку им осамдесет и три главе. Послије овога, морао је Радун бјежати у Сријем од Турака, са братом Јањом. (Тамо је жњео један дан жито па су га увече

¹³ Ј. М. Миловић, *Зборник докумената*, 6; *Исти, Стазе ка Његошу*, факс. 10.

¹⁴ С. Мијушковић, *Писма владике Висариона и гувернера Зана Болице Грбичића*, 530.

¹⁵ Ј. Ердџановић, *Стара Црна Гора*, 65, 66, 688; *Исти, Љешанска нахија, необјављени рукописи*, Српска академија наука, Београд, сигн.: 1911, XVII, Е — 468 — 6 (85); Томо Кажих, *Радун војвода љешански*, Босанска вила, бр. 17 и 18, Сарајево, 302, 303; С. Радуновић, *н. дј.*, 23—31.

хвалили: како добро жање срп Радун¹⁶, а он, кад је то чуо, рекао: „Тамо су ме звали сабља Радун, — а овдје срп Радун“, па се врати у Љешанску нахију, а брат му Јања остане и од њега је тамо сад велико братство Јањевића)“

Занимљиво је и народно предање из села Штитара¹⁷, које гласи: „Његошево 'припијева Баја и Новака' [стих 2775] односи се на синове Вука Требјешанина Булатовића, на Новака (Челебију) и Баја (попа Николу). Новак — Челебија, родоначелник братства Челебија, био је зет Вука Мандушића, с Велестова, тј. муж 'одиве' из Горскога вијенца. Бајо, његов брат, у борби о којој је ријеч је погинуо, а од њега није остало порода. Како Горња нахија није плаћала харач, харачлије су дошле код Радуна да им да харач. Радун им је рекао: 'Како ви дају Штитари тако ћу ви дат и ја'. Харачлије су продужиле за Штитаре, али им Штитари не дадоше харач, него је дошло до борбе код Грабових убала. Ту их Штитари неколико сузбију, али се харачлије утврде на Бољинац, главицу изнад села. Видећи да им не може ништа, Новак пошаље своју жену ('одиву') за Вука Мандушића, свога шурака. Вук је брзо стигао, па су напали харачлије и потјерали их према Прогоновићима. Радун, видећи да Турци наступају, затвори се у своју кулу и одатле пружи отпор. Турци запале кулу, али за њима стигне Вук и Штитари и спасу Радуна, али кула изгори, а они заједнички наставе гоњење према Горњим Кокотима“

Ово предање каже да је „Вук живио у Велестову. Син је био удовице Мандуше и у почетку су га звали Вук Мандушин, али, како се касније истакао јунаштвом, прозван је Мандушићем. Само је имао сестру („одиву“). Новак и Вук су често четовали по Херцеговини, па је тако дошло до овога пријатељства. И касније је Вук био везан за терен Ставора. У Ћуприлићевом походу на Црну Гору ухваћен је у пећину Рогачу, а појечен на Велестовачко гувно.“

Према једном предању из Релезе, села које се налази између Прогоновића и Штитара, и „Ђујовића кула у Релези изгорјела је

¹⁶ Ј. Ердељановић у поменутом необјављеном рукопису Љешанска нахија примјећује: „Јамачно мислим 'Срб'“ Са том Ердељановићевом примједбом, по нашем мишљењу, сагласна су два помена у турским дефтерима за Црну Гору XVI вијека: у Харачком дефтеру из 1521. године (Скендер-бегов обрачун изије 1520. године) каже се да је у Горњим Команима (Прогоновићи) живио „*Radosav Srb (?)*“, а у Дефтеру за Црну Гору и Нахију Грбаљ из 1523. године на одговарајућем мјесту налазимо „*Radosav Rasko (Raško?)*“ (Б. Ђурђев, — Л. Хаџиосмановић, н. дј., 23, 97), што би, ако је ова наша претпоставка умјесна, требало да значи да су Радунови преци (народно предање памти Радосава) живјели у данашњим Прогоновићима и далеке 1520. године. Подсјећамо да у Уговору из 1661. године стоји: „Радун, са браћом, из Комана“

¹⁷ Ово народно предање записао је и дао нам Лука Ђ. Челебић из Штитара, децембра 1983. године, па му и овом приликом најсрдачније захваљујемо.

кад и Радунова у Прогоновићима“.¹⁸ Друго предање из Релезе казује да је тај „Ђујо Команин био савременик Иван-бега Црнојевића“ и да је „Ђујова унука била блажена Јована (Озана) Которка“¹⁹ о којој је Вицко Болица — Кокољевић пјевао: „Гори у Комане роди се у Влахе“.²⁰

Из народног предања још ћемо навести да је упамћено како је „Његош био у Прогоновићима и у кући Крста Голубова Радуновића, који је био члан Његошеве „гвардије“, прикупљао податке о Радуну и борби у Прогоновићима“.²¹

Народна предања о тој борби, за разлику од историјских извора, доносе и доста наноса који треба отклонити да би оновремена стварност изашла на видјело. Отклањање нетачности у односу на истинитост догађаја, у нашем случају, прате извјесне отежавајуће околности: 1) Његош је елементе првобитног предања уградио у своју поетску творевину, 2) затим су неки елементи те Његошеве прераде из *Горског вијенца* поново ушли у народно предање, па тако данашње народно предање садржи мјешавину елемената изворног народног предања и елемената Његошеве поетске прераде првобитног предања.

Поред тога, народно предање често мијења карактер и смисао историјских догађаја, придајући им локална обиљежја каква су својствена схватањима племенскога човјека, по којима готово све почиње и завршава у оквиру племена којем јединка припада.

Тако, сукоб са Турцима, који нападају „село Комане са 1500 војника“ да би Црну Гору казнили због њеног одметништва од Турске, неплаћања харача као знака политичке потчињености и због црногорског приклањања Млетачкој Републици, предање из Прогоновића („Комани“) упамтиће као „освету Радуну“ који им је „убио седам харачлија и ослободио робину из Штитара“ Исто тако, долазак у Прогоновиће припадника других племена Озринића (Велестовци и Чевљани), Загарчана и других — предање мотивише њиховом жељом „да се освете Радуну за убијенога Шога“

Предање из Штитара, када говори о борби у Штитарима, у сагласности је са историјском хроником која говори о великој борби на ширем простору и да су „Команима“ притекли у помоћ припадници других племена.

И предање из Релезе говори о борби на ширем простору.

¹⁸ Ово народно предање записали смо по казивању Даринка Ј. Ђуровића из Релезе, јула 1978. године, па му и овом приликом најљепше захваљујемо.

¹⁹ Бошко Думовић, *Блажена Јована (Озана) Которка* — Цртице из народнога предања — лист „Црна Гора“, бр. 1, 5. јануар 1929, Цетиње.

²⁰ Вицко Болица — Кокољевић, *Живот блажене Озана*, Предњегошевско доба, Библиотека „Луча“, Титоград 1966, 133.

²¹ Ово народно предање записали смо по казивању Петра — Мргуда С. Радуновића из Релезе.

По нашем мишљењу, то се довољно јасно казује и у *Горском вијенцу* („Пучу пушке Љешанском нахијом“ стих 2752).

Користећи се изворном документацијом и критички размотреним елементима из народног предања о борби у Прогоновићима, дошли смо до сљедећих закључака:

1. Борба у Прогоновићима између Црногораца и Турака била је 23. маја 1691. године, по старом календару.

2. У прилог нашем идентификовању и временском одређењу те борбе навели бисмо и Његошеву примједбу, записану у *Огледалу српском*, да је та борба била прије 1702. године,²² дакле, прије истраге потурица у Црној Гори.

3. То је била борба већих размјера, о чему свједоче: 1) историјски податак да је на „црногорско село Комане“ напао 1500 Турака из Подгорице са циљем да се казне Црногорци због савезништва са Млетачком Републиком; 2) историографске потврде помена у народним предањима да су борбе са Турцима вођене у Прогоновићима, Штитарима, Релези и другим селима Љешанске нахије Његошева времена, односно у Команима из времена владике Висариона, и да су нападнутима пристизали у помоћ и припадници других племена: Озринићи, Загарчани и други.

4. Изворни податак о величини турскога пораза у нападу на „црногорско село Комане“, који помиње „шездесет мртвих и четрдесет теже рањених“, одговара Његошевом — „осамдесет и три посјекосмо“ и помаже да се та борба из *Горског вијенца* идентификује са стварном борбом у Прогоновићима 23. маја 1691. године.

5. У прилог нашем мишљењу да Његошев „бој у Прогоновиће“ није био „на Шћепандан“ и у вријеме владике Данила, већ 23. маја 1691. године у вријеме владике Висариона, навели бисмо и поднаслов *Горском вијенцу* који гласи: *Историјско собитије при свршетку XVII вијека*.

2.

У завршној сцени *Горскога вијенца* учествују: владика Данило, игуман Стефан и Вук Мандушић, а помињу се: Радун, Љубица, Бајо, Новак, Драшко, Вукота, Вук Марковић и Вук Томановић.

Анализа догађаја о којем се говори у завршној сцени *Горскога вијенца* захтијева да нешто кажемо и о учесницима у опјеваном догађају — о Вуку Мандушићу и Радуну, и о само поменутима — о Бају и Новаку.

²² Петар II Петровић Његош, *Огледало српско*, Цјелокупна дјела, 1851—1951, књ. 5, изд. „Просвета“, Београд 1951, 499.

Вук Мандушић, познато лице из Горског вијенца, учесник у опјеваној борби у Прогоновићима и извјестилац владике Данила, не помиње се у нама доступним историјским изворима који се одnose на приказани догађај. Нема га у списку црногорских главара из познатог уговора са представницима млетачке власти у Котору од 30. маја 1661. године у којем се помињу неке личности из Горског вијенца: „кнез Батрић са Цетиња“ и „кнез Радун, са браћом, из Комана“ Не помиње се у писму владике Висариона изванредном провидуру Пјетру Дуоду и Живу Грбичићу од маја мјесеца 1691. године у којем се исцрпно говори о великом турском поразу у „Команима“ Нема помена о Вуку Мандушићу ни у *Историји Црне Горе* у којој су детаљно приказани сви значајнији догађаји у Црној Гори током XVII и XVIII вијека.

Је ли Његошев Вук Мандушић историјска личност?

У поменутом писму владике Висариона изванредном провидуру Пјетру Дуоду и Живу Грбичићу каже се да је Вук Бандић био извјестилац о борби у „Команима“ 1691. године. Један „кнез Вук из Бандића“ (мислимо да се ради о истом лицу) налази се у поменутом списку црногорских главара из 1661. године.

Вук Бандић је родоначелник братстава: Вуковића, Вукадиновића, Баровића, Драгутиновића, Радоњића, Беговића и Ђурановића — која данас живе у Бандићима.²³

О Вуку Мандушићу, савременику догађаја о којем говоримо, тј. „историјског собитија при свршетку XVII вијека“, у *Огледалу српском* постоји народна пјесма *Удар на Вука Мандушића (1713. год.)*²⁴ и у Његошевом „Примјечанију“ тога дјела стоји: „4. Славни витез Вук Мандушић погинуо је против војске Ђупрелића“.²⁵

Ми не можемо сумњати у Његошеву добру обавијештеност о постојању црногорска Вука Мандушића, који је, према народном предању, из села Велестова (Озринићи).

Исто тако, због сличности презимена, не можемо тога Вука Мандушића поистовјетити са далматинским Вученом — Вуком Мандушићем (погинуо 1648. године).²⁶

Нас занима однос Вука Мандушића, познатог из Горског вијенца, народне пјесме и предања, и кнеза Вука Бандића, из историографских извора и народнога предања.

Прво да кажемо нешто о презимену Мандушић.

Од женског личног имена *Манда*: (:Мандалена), које је јеврејског поријекла и у наше приморске крајеве дошло латинским посредовањем,²⁷ постоји и аутментативна форма *Мандуша* (супрот-

J. Ердељановић, *Стара Црна Гора*, 649, 651, 788; Милован П. Пејовић, *Племя Комани (Бандићи — Бездановићи — Радуловићи)*, Цетиње 1976, 97.

²⁴ Његош, *Огледало српско*, 53—57.

²⁵ Исто, 499.

²⁶ Р. Ј. Драгићевић, *н. дј.*, 264—273.

²⁷ Петар Шимуновић, *Наша презимена*, изд. Матица хрватска, Загреб 1985, 41.

но деминутивној форми *Мандица*). Од тога имена, филијацијом по мајци, настаје *Мандушић*, које у првој генерацији значи: *Мандушин синчић*, а даље, преласком на сљедеће потомке, може постати право наслеђно презиме.

У Команима и Бандићима филијација по непосредном претку (оцу или мајци), која се не преноси на даље потомке, и данас је обична појава. А у вријеме Вука Бандића, Радуна Команина и Вука Мандушића презиме у тим крајевима није имало статус обавезног члана именске формуле. Тако, кнез Радун Команин и кнез Вук Бандић могли су имати придјевке уз лична имена *Команин* односно *Бандић*, на примјер, у Уговору са млетачким властима у Котору, али у Команима односно Бандићима таква презимена не би се могла употребљавати. То би значило да је Вук Бандић у својим Бандићима морао имати неки други придјевак уз име, вјероватно филијацију по оцу или мајци.

И поред тога, ми не вјерујемо да су кнез Вук Бандић и Вук Мандуши (из црногорске народне пјесме) исто лице, јер нам се чини да они нијесу могли бити прави савременици. Али вјерујемо да је Његош, са своје доста велике временске удаљености од та два Вука, могао у свом *Горском вијенцу*, оно што је припадало историјском кнезу Вуку (без правога презимена) приписати своме Вуку Мандушићу.

Сматрамо да то презиме *Мандушић* није било право и наслеђно презиме, јер је усамљено, тј. није пренијето на сљедеће потомке, а није ни одраније познато у мјесту за које се сматра да представља постојбину стварног Вука Мандушића, те претпостављамо да је то својевремено била обична филијација по мајци која није добила статус правога презимена.

Напомињемо да својевремено ни владика Данило (око 1670—1735) није имао устаљеног презимена — звао се Шћепчевић, филијацијом по оцу, а касније ће се усталити презиме Петровић, као династичко.²⁸

О кнезу Радуну, као историјској личности, говоре два документа из Которског архива, то су већ поменути уговори од 30. маја 1661. године и од 4. јула 1663. године,²⁹ у којима се и он, као „кнез из Комана“ („*conte Radun da Comani*“), обавезује пред которским властима да „турске чете из Подгорице, или њене околице“, неће преко Црне Горе прелазити на млетачку територију (области Котора, Будве и Паштровића), што је сагласно са народним предањем да је Радун био кнез и војвода, имао судску и војничку власт у својој области.

²⁸ Г. Станојевић, *н. дј.*, 249.

²⁹ Копије тих докумената дао нам је др Милош Милошевић, директор Историјског архива у Котору, а транскрипцију и превод текста с италијанског на српскохрватски језик Јелена Антовић, сарадник у поменутом Архиву, на чему им и овом приликом најсрдачније захваљујемо.

Кнез Радун је био прави савременик кнеза Вука Бандића, о чему свједоче њихови истовремени помени у документу од 30. маја 1661. године и доказано учешће у борби у Прогоновићима 23. маја 1691. године.

Радун је родоначелник братства Радуновића из Прогоновића.³⁰

О Бају и Новаку, који се помињу у завршној сцени Горскога вијенца, занимљиве податке нуди народно предање из села Штитара.

Наиме, Новак (надимак: Челебија, родоначелник Челебића у Штитарима) и његов брат Бајо (свештеничко име: Никола) могли су бити Радунови савременици и судећи према родословима братстава Радуновића³¹ и Челебића,³² па су му, као најближи сусједи, могли међу првима помоћи у борби са Турцима.

Његошеви стихови:

„А он гађа пушком не престаје;
попијева танко, гласовито,
припијева Баја и Новака,
припијева Драшка и Вукоту
и два Вука од села Трњинах,

Марковића и Томановића (стихови: 2773—2778)

— реално показују да су Радуну могли стићи у помоћ: најприје, најближи сусједи Бајо и Новак из Штитара, затим, нешто удаљенији Драшко и Вукота са Чева и, најзад, још удаљенији Вук Марковић и Вук Томановић из Трњина.

И по томе се види да Његош мисли на већу борбу, какву препознајемо у оној из 1691. године у којој је, према оновременим изворима, учествовало 1500 турских војника и којој се вјероватно супротставило готово исто толико црногорских.

Народно предање из Штитара увјерава да при идентификовању Баја и Новака, који се помињу у завршној сцени Горскога вијенца, не треба помишљати на хајдучке харамбаше Баја Пивљанина, који је погинуо у борби са Турцима на брду Вртијељци код Цетиња 1685. године,³³ и на Старину Новака, познатог јунака наших епских народних пресама, већ на Радунове савременике и сусједе.

3.

Његошев „бој у Прогоновиће“, иако се — према Горском вијенцу — води три дана послје „догађаја Бадње вечери“, почетка истраге потурица у Црној Гори, није имао карактер обра-

³⁰ С. Радуновић, *н. дј.*, 23—69.

³¹ Исто.

³² Родослов штитарских братстава: Челебића, Вујовића и Перишића — урадио је Лука М. Челебић из Штитара 1971. године.

³³ Г. Станојевић, *н. дј.*, 175.

чуна са „домаћим Турцима“, већ општег народног отпора турским харачлијама. То би значило да та борба не представља природни наставак остваривања ослободилачког програма владике Данила: да се Црногорци најприје обрачунају са „домаћим Турцима“, што је нов и значајан моменат у њиховој ослободилачкој борби, затим да се потпуно истргну испод турске власти и идеолошког утицаја, — већ да борба у Прогоновићима по свом карактеру припада ранијем времену које највише карактерише турско настојање да Црна Гора плаћањем харача докаже своју потчињеност врховној турској власти.

У историјским изворима турски пораз у Команима (Прогоновићима) обиљежава се податком о „шездесет мртвих и четрдесет теже рањених“³⁴, а тако и у Његошевој преради, приближно, „осамдесет и три“ Кад се изворни податак о 1500 турских војника који су напали „црногорско село Комане“ упореди са „двјеста харачлијах“ који су напали Прогоновиће, како стоји у *Горском вијенцу*, изгледа да Његош тиме умањује стварни размјер борбе. Међутим, то је само привидно. Наглашава се учешће „двјеста харачлијах“ у борби у Прогоновићима, али стих „лучу пушке Љешанском нахијом“ (2752) ваља разумјети да су се борбе водиле и у другим селима, о чему нас подробније обавјештавају народна предања. У жижи интересовања је само једно мјесто (Прогоновићи), мислимо, да би се повећао драмски ефекат дјела, али и да битка у цјелини не би засјенила централни догађај „собиотија“ — почетак оружане борбе са потурчењацима.

Овдје примјећујемо, и то бисмо хтјели да нагласимо као карактеристично за *Горски вијенац*, да Његош, у свом умјетничком поступку, полази од стварних догађаја и постојећих личности.

Називи неких мјеста која се у *Горском вијенцу* помињу у вези са приказаним догађајем нијесу подударни са именима тих мјеста из времена када се десио опјевани догађај. Тако, Прогоновићи су дио првобитних Горњих Комана, а територија Љешанске нахије мијењала се тако што су, у међувремену, првобитни Горњи Комани ушли у склоп Љешанске нахије Његошева времена као Горња Љешанска нахија. Тако, замијењени географски појмови Прогоновићи и Љешанска нахија важили су у Његошево вријеме, а у вријеме владике Висариона, 1691. године, и у вријеме владике Данила, та два појма садржана су у традиционалном појму Комани. Ова разлика у разновременим називима истих појмова значајна је по томе што отежава идентификовање турскога напада на „црногорско село Комане“ са борбом у Прогоновићима, односно у Љешанској нахији, која се помиње у Његошевом *Горском вијенцу* и *Огледалу српском*.

³⁴ С. Мијушковић, *Писма владике Висариона и гувернера Зана Болице Грбичића*, 530.

Имена лица поменуте сцене *Горскога вијенца* (Радун, Љубица, Бајо, Новак, Драшко, Вукота, Вук Марковић и Вук Томановић) идентична су са именима стварних личности, познатих из историјских извора и народнога предања. Једини изузетак би представљало име Његошевог Вука Мандушића у односу на историјског Вука Бандића.

У вријеме владика Висариона и Данила у Црној Гори презиме није још било постало стабилна ономастичка категорија, није представљало као данас обавезан члан именско-презименоке формуле. Оновремено идентификовање лица у њиховом селу, као у најужој територијалној јединици, вршило се филијацијом по непосредном претку, нпр. Петар Јовов (или Јововић), Вук Мандушин (или Мандушић), а идентификовање неког лица у оквиру племена, и на још ширем подручју, вршило се обично према мјесту из којег именовани потиче, такозваним топичким придјевком. Доказ за то имамо, на примјер, у Уговору од 30. маја 1661. године, из којег наводимо неколика имена: кнез Батрић са Цетиња („*conte Batrich da Cettigne*“), кнез Вук из Бандића („*conte Vuko da Bandichi*“), кнез Радун из Комана („*conte Radun da Comani*“), кнез Ђуро Вучићев из Цуца („*conte Giuro Vucichev da Zuzze*“), војвода Хусеин Хамзић из Микулића („*voivoda Ussein Hamzich da Miculich*“) итд.

У Његошево вријеме презиме је већ било постало обично. У једном документу из 1847. године налазимо: кнез Којица Барјамовић, поп Саво Шћепчевић, Букан Ивов Вукмановић итд.³⁵

Стварни Вук Мандушић претпостављамо, за живота није имао право и стално презиме. Оно ће такво постати тек уласком у народну пјесму и Његошев *Горски вијенац*.

Претпостављамо да је Његош, имајући у виду борбу 1691. године, кнеза Вука, стварнога учесника у тој борби, и Вука Мандушића, могућног учесника у тој борби, познатога из народне пјесме *Удар на Вука Мандушића* (1713. год.), створио лик Вука Мандушића у *Горском вијенцу*.

Стварни извјестилац о борби у Прогоновићима („Команима“) је Вук Бандић који владици Висариону „дође су неколико људих и донијеше обиљежје от десет главах што су посјекли“, а извјестилац о несумњиво истој борби Вук Мандушић из *Горскога вијенца* као доказ има своје поломљено оружје.

Његош се овдје знатно удаљио од стварности, и што се тиче имена владике (мјесто Висариона појављује се Данило) и имена извјестилаца (мјесто Вука Бандића појављује се Вук Мандушић) и симбола борбе и побједе (мјесто стварног „обиљежја от десет главах“ показује се сломљено оружје — „џефердар“ и „токе“).

Јевто М. Миловић, *Његош у свом времену*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград, 479, 480.

Један разлог за такав Његошев поступак ми видимо у потреби да се чин обрачуна Црногораца са „домаћим Турцима“ одмах попрати очекиваним догађајима:

„Како пушка пукне на Цетиње,
грохота ће бити на све стране;“ (стихови: 2402—2403).

У стварности то се није десило. Историјска хроника догађаја у Црној Гори од 1707. до 1711. године оскудна је значајнијим догађајима у смислу војничког сукобљавања Црногораца са Турцима. Тек 1711. и 1712. године долази до значајнијих борби између Црногораца и Турака, али овога пута у знатно измијењеним политичким околностима. То је вријеме кад Црна Гора успоставља чврсте везе са Русијом и када се, као посљедица те везе, јавља устанак црногорских и херцеговачких племена под вођством владике Данила и руског изасланика пуковника Михаила Милорадовича.³⁶

Догађај Бадње вечери („истрага потурица“), који се могао десити Бадње вечери 1707. године, није имао физички обим који би био пропорционалан са његовим идејно-политичким значајем. О томе свједочи запис владике Данила, који је, истина, познат само у препису, али који реалношћу свога садржаја увјерава у истинитост и објективност приказивања догађаја и, што желимо посебно нагласити, у скромност његових размјера.

У *Горском вијенцу*, послје догађаја Бадње вечери на Цетињу, поменута су три сукоба са Турцима. Прво, на Ријеци (стихови: 2687—2706), затим, у Црмници (стихови: 2707—2724), и, најзад, у Прогоновићима (2745—2789).

Борбу у Прогоновићима идентификовали смо са борбом из 1691. године.

Напад на Ријеку („град Обод“) у историјској хроници помиње се исте 1691. године, и том приликом, по наговору владике Вишарiona, „Млечићи заузеше Ријеку, спалише Мустафину кућу, који је на вријеме утекао“.³⁷

Као да се на исто мисли и у *Горском вијенцу*:
свак потрчи к ријечкому граду,
ал' залуду — сви утекли Турци
у лађама пут бијела Скадра;“ (стихови: 2696—2698),

и у стиховима:

разурају града Ободника
и све турске куле и џамију (стихови: 2704—2705).

³⁶ Г. Станојевић, *н. дј.*, 251—266; Бранко Павићевић, *Владика Данило у Петрограду 1715. године*, Зборник радова Михаилу Лалићу у почаст, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград 1984, 13—26.

³⁷ Г. Станојевић, *н. дј.*, 201, 202; Ј. Миловић, *Зборник докумената*, 3.

Један турски поход на Црмницу, када је страдало неколико села, међу којима највише Дупило, био је 1789. године;³⁸ а у Горском вијенцу „кнез дупиоски“ обавјештава владикау:

„ и ми смо ти грдно изгинули,
половина у бој погибосмо;
нестало је гробља око цркве,
по шестину у један копамо!“ (стихови: 2716—2719).

Примјећујемо да су три поменута догађаја, према *Горском вијенцу*, била ускоро послуже централнога догађаја цетињске Бадње вечери:

„Како чусмо за бој на Цетињу,
да на главу погибоше Турци, [. . .]
свак потрчи к ријечком у граду“ (стихови: 2687—2696),

односно:

„Како чусмо што би на Цетињу,
покласмо се с нашијем Турцима.
Дан и ноћ је поклање трајало;
бјеше пуна Црмница Тураках,
десечара, аге, изјелице“ (стихови: 2710—2714).

Према историјској хроници, ако су наша запажања тачна, догађаји који су послужили као пјесникова инспирација десили су се много раније — од 1689. до 1691. године, или — да се послужимо Његошевим ријечима — „при свршетку XVII вијека“

4.

Горски вијенац има поднаслов *Историјско собитије при свршетку XVII вијека*.

Према историјској хроници „при свршетку XVII вијека“, борба у Прогоновићима, о којој се овдје подробније говорило, и борбе у Риједи и Црмници, које су само поменуте, — догађаји су из времена морејскога рата (1684—1699).

Догађај цетињске Бадње вечери могао је бити у првој деценији XVIII вијека. Његош је у свом *Огледалу српском* испод наслова пјесме *Српски Бадњи вече* записао („око 1702“).³⁹ Подсјећамо да та народна пјесма почиње приказивањем грађења и освјештавања цркве у селу Српској у Зети ради чега је био позван владика Данило који је тада заробљен од стране Турака и, како је у једном оновременом документу записано, „носио на раменима

³⁸ Г. Станојевић, *н. дј.*, 199.

³⁹ Његош, *Огледало српско*, 23.

колац додијељен му као страшан инструменат његове смрти“,⁴⁰ — а пјесма се завршава подробним описом „догађаја Бадње вечери“ који је могао бити тек 1707 године.

Када је године 1711. руски цар Петар Велики позвао балканске хришћане на устанак против Турске и обећао им своју помоћ и заштиту, Црна Гора на челу са владиком Данилом улази у нову етапу ратовања са Турском, која ће потрајати пуна два вијека.

Претходна велика етапа ратовања Црногораца против Турака за независност, уз ослањање на Млетачку Републику, трајала је од почетка XVI до почетка XVIII вијека.

Догађај цетињске Бадње вечери десио се на самом крају те етапе ратовања Црногораца за своју независност уз ослањање на Млетачку Републику, чији се политички програм састојао у стицању независности Црне Горе у односу на Турску.

Његош је у свом *Горском вијенцу* у центар „собитија“ ставио један у оновременој историјској хроници једва запажен, али у идејном омислу најзначајнији догађај те епохе — догађај Бадње вечери на Цетињу, тј. почетак обрачуна са „домаћим Турцима“. Прије тога централног догађаја поменути су значајнији догађаји те етапе ратовања, уз образложење оправданости завршеног чина — истраге потурица, без којег не би могло бити праве независности. Послије централнога догађаја поменута су три сукоба са Турцима, који су се десили у Ријеци, у Црмници и у Прогоновићима, да би послужили као одјек централног догађаја на Цетињу („Како пушка пукне на Цетиње, / грохота ће бити на све стране“).

По нашем мишљењу, и поднаслов *Горскога вијенца* — *Историјско собитје при свршетку XVII вијека*, који је стварни наслов за историјску хронику дјела, казује да је Његош пјесник, мијењајући стварни хронолошки редосљед догађаја, један у историјском смислу веома значајан догађај — почетак истраге потурица у Црној Гори, из времена владике Данила, с почетка XVIII вијека, „вратио“ у вријеме владике Висариона, у XVII вијек.

Потврду о органској повезаности Бадње вечери на Цетињу са претходном етапом ратовања Црногораца против Турака за своју независност, уз ослањање на Млетачку Републику, ми налазимо и у *Горском вијенцу*, на самом завршетку, у симболичној замјени Мандушићевог старог и сломљеног цефердара. Наиме, на Мандушићеву молбу да му се сломљена пушка поправи у радионицама Млетачке Републике („На мору је од свашта мајсторах, / би л’ ми могли пушку прековати?“), владика Данило даје му на дар нову пушку („Владика устаде и даде Мндушићу из одаје своје један добар цефердар“), што може бити и алузија на црногорску оријентацију према Русији и борбе које су услиједиле.

⁴⁰ Г. Станојевић, *н. дј.*, 247.

Главнији резултати нашега проучавања историјске основе завршне сцене *Горског вијенца* били би:

1. Борба Црногораца са Турцима у Прогоновићима може се идентификовати са једном борбом из времена морејскога рата, која се у истом мјесту водила 23. маја 1691. године, по старом календару, у вријеме цетињског владике Висариона.

2. Догађај цетињске Бадње вечери, тј. „дистрагу потурица“ из времена владике Данила, Његош „враћа“, према хроници стварних историјских догађаја, у вријеме прије борби Црногораца са Турцима из 1689. године (у Црмници) и 1691. године (у Ријечи и у Прогоновићима) и каже да су ови догађаји били одјек „собитија“ при свршетку XVII вијека“

3. Назив „села Комана“ из времена владике Висариона и Данила током XVIII или почетком XIX вијека измијењен је тако што се за дјелове те територије јављају називи Прогоновићи и Горња Љешанска нахија.

4. На примјеру завршне сцене *Горског вијенца* може се доказати да Његош у овом свом поетском дјелу није измишљао догађаје и личности, јер о свима њима налазимо вјеродостојне потврде у историјским изворима и народном предању.

5. Његошев приказ догађаја и личности, ипак, не представља њихову просту копију, јер догађаји и личности су модификовани у складу са драмско-поетским захтјевима дјела.

6. Стварни догађаји и последице поетске обраде задржавају своје основне карактеристике; на примјер, борба у Прогоновићима има карактер познатих сукоба Црногораца са Турцима из времена морејскога рата „при свршетку XVII вијека“

7. Стварно учешће историјског кнеза Вука из Бандића у поменутој борби у „Команима“ (Прогоновићима) у поетској обради у *Горском вијенцу* приписано је Вуку Мандушићу.

8. Стих „припијева Баја и Новака“ (2775) не односи се на познате хајдучке харамбаше Баја Пивљанина и Старину Новака, већ на браћу Баја и Новака из села Штитара, који су били савременици историјског кнеза Радуне и учесници борбе у Прогоновићима.

9. Из народне поезије и народнога предања Његош узима само вјеродостојне елементе који се могу усклађивати са подацима из историјских докумената.

10. О Његошевом ставу према историјским догађајима опјеваним у *Горском вијенцу* најтачније казују управо његове ријечи о карактеру црногорских народних пјесама из предговора *Огледалу српском*: „За црногорске народне пјесме може се рећи да се у њима садржава историја овога народа [. . .] Истина да пое-

зија на неким мјестима понешто увеличава подвиге Црногораца, но на многима и важнијима држи се строго точности“.⁴¹

11. У свом „Примјечанију“ уз *Огледало српско* Његош записује: „1. Од 1510—1702. год. од свију црногорских бојевах који су се у ове готово двије стотине годинах догађали никакве пјесне немамо која би од тијех бојевах нама што опјевала; премда се многа мјеста и дан данашњи у Црну Гору знају на која су Турци гомилама гинули, као напр. Лимљани у Нахију Црничку, Вртијелка у Нахију Ријечку, Прогоновићи у Нахију Љешанску, Чево и Велестово неколико путах...“⁴²

Ми смо увјерени да је Његош својим *Горским вијенцем* испунио управо ту празнину у континуитету црногорске епске поезије и да је још тада, „на Благовијест 1845. год.“, имао готову концепцију за своје „Историјско собитије при свршетку XVII вијека“, објављено „у Бечу на Ново љето 1847 года“

Ристо В. Радуновић

⁴¹ Његош, *Огледало српско*, 9.

⁴² *Исто*, .499.